

Sinan İlhan, İslâm'ın Yahudi İbadeti Üzerindeki Etkisi: Naphtali Wieder'in İbranice Eseri ve Arapça Tercümesinin Tahkikli Neşri

İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2022, 232 sayfa.
ISBN 9786257608701

RAVZA AYDIN*

Değerlendirdiğimiz eser semitik ve karşılaştırmalı filoloji eğitimi almış, Geniza fragmanları başta olmak üzere Kumran yazıtları ve Karâiler üzerine çalışmaları bulunan Naphtali Wieder'in 1947 yılında yayımlanan *Haşpa'ot İslamiyot 'al ha-Pulhan ha-Yehudi* adlı eserinin Arapça çevirisiyle mukayesesi neticesinde oluşturulmuş Türkçe tercümesi ve tahkikli basımıdır. Çalışmanın İbrânice aslı basılmadan önce Wieder bu metni bir araştırma yazısı olarak yayımlamıştır.¹ Eserin hâlâ İngilizce yahut Batı dillerine tercümesi yapılmamış olmakla birlikte, 1965 yılında Muhammed Sâlim el-Cerh tarafından Arapça tercümesi *et-Te'sirâtü'l-İslâmiyye fi'l-ibâdeti'l-Yehüdiyye* başlığı ile Kahire'de yayımlanmıştır. Türkiye'de ise Sinan İlhan, doktora çalışması esnasında bu eserle karşılaşmış ve eserin yayımlanmasını uygun bularak çalışmayı Türk okurlarına sunmuştur.

İslâm'ın Yahudilik üzerindeki etkisi daha çok düşünce sahası, felsefe, mistisizm gibi konularda kendini göstermektedir. Mûsâ b. Meymûn'un (ö. 601/1204) *Delâletü'l-hâirîn* adlı eserinde İslâm felsefesi etkisi, Saîd b. Yûsuf Feyyûmî'nin [Saadya Gaon] (ö. 942) *Kitâbü'l-Emânât ve'l-i'tikâdât* çalışmasında Mu'tezile kelamını yansıtan unsurların olması, İbn Cebîrol'un (ö. 1058) *Keter Malkut* adlı eserinde İbn Sînâ'nın Felak sûresi yorumunun etkisinde kalarak yaratılış aşamalarını açıklaması² akla gelen ilk örnekler arasındadır. Bununla birlikte ibadet sahasındaki etki daha ziyade Yahudiliğin

* Arş. Gör. Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi / Research Assistant Dr. Sakarya University, Faculty of Theology, ORCID: 0000-0002-1463-2151, ravzaaydin@sakarya.edu.tr

DOI: 10.26570/isad.1414867 • Gelis/Received 12.04.2023 • Kabul/Accepted 20.09.2023

Atıf/Citation Aydın, Ravza, "Sinan İlhan, İslâm'ın Yahudi İbadeti Üzerindeki Etkisi: Naphtali Wieder'in İbranice Eseri ve Arapça Tercümesinin Tahkikli Neşri", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 51 [2024]: 208-213.

1. Bk. Wieder, "Haşpa'ot İslamiyot 'al ha-pulhan ha-Yehudi", s. 37-120.
2. Bk. Pines, "ve-kara el ha-ên ve nivka", 339-47.

İslam'a etkisi üzerinden konu edinilmiştir. Bu konuda da akla ilk gelen çalışmalardan biri Abraham Geiger'in (ö. 1874) *Was hat Mohammed aus dem Judenthume Aufgenommen* adlı eseridir. Söz konusu çalışma İslam'ın kökeniyle ilgili sorgulamalarıyla Batı'daki İslam algısını da şekillendiren bir eser olagelmıştır.

Sinan İlhan'ın Türkçe'ye kazandırdığı bu eserde ise tasavvuf etkisine yer verilen bölümler hariç ibadetlerdeki etki ve alımlama örnekleri ağırlıklı olarak ortaya çıkmaktadır. Bunlar da Mûsâ b. Meymûn ve büyük ölçüde oğlu İbrâhim b. Mûsâ b. Meymûn (Meymûni, ö. 1237) tarafından yapılan dinî düzenlemeleri içeren örnekleri kapsamaktadır. Dolayısıyla her ne kadar başlıkta "İslam'ın Yahudi İbadeti Üzerindeki Etkisi" ibaresi yer alıyor ve içerikte Feyyûmî gibi isimlere de yer veriliyor olsa da eserin aslında bu iki din adamının, bilhassa Meymûni'nin *Kifâyetü'l-âbidîn* eseri merkeze alınarak yahudi ibadeti üzerinde yapmış oldukları birtakım düzenlemeleri içerdiğini ve yine bu düzenlemelerin aslında bütün yahudi cemaatlerini ve Yahudiliği kapsamadığını belirtmek gerekir. Nitekim eserde de temas edildiği üzere her ikisinin aldığı kararlara gerek içinde buldukları gerek dışarıdaki yahudi topluluklarından tepkiler geldiğine dair örnekler yer alır.

Toplamda dokuz bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde ibadet öncesi ayakların yıkanması yani bir tür abdest meselesi konu edinilmektedir. Wieder, İbn Meymûn'dan hareketle konunun izini sürmekte ve Talmud'a bakıldığında sadece ellerin yıkanması vurgusu varken İslam coğrafyasındaki din adamlarının eserlerinde ayakların yıkanmasının da vurgulandığını delilleriyle sıralamaktadır. Bu uygulamanın faaliyete geçmesinin sebebi ise ibadetlerinde aceleci bir tutum içerisinde olan Doğu yahudilerinin kendilerini bu konuda müslümanlarla mukayese ettiklerinde duydukları hicapla açıklamaktadır (s. 44). Bu bölümde vurgu, ibadet öncesi ayakların yıkanması olsa da Wieder, İslam'ın Yahudilik üzerindeki etkisini gösterme adına müslümanlarla bir arada yaşayan bir grup yahudinin ibadet öncesinde dirseklerin ve kulak arkasının yıkanmasına, başın meshedilmesi ve buruna su verilmesine kadar İslamî olana benzer bir abdest alımının uygulandığına dikkat çekmektedir (s. 51). Hatta bu konuda dayanak olarak Feyyûmî'nin *Sidur* adıyla bilinen *Kitabu Câmiu's-salavât ve't-tesâbih* isimli çalışmasında ibadet öncesi abdestin nasıl alınması gerektiğini sıraladığı satırları örnek vermektedir (s. 58-61). "Cünüp Olanın Yıkanması" başlıklı ikinci bölümde Wieder, araştırmacıların bu konuda yaptıkları köken araştırmalarında söz konusu uygulamanın Yahudiliğe özgü olmadığını tespit ettiklerini, ancak İbn Meymûn öncesi dahi müslümanlar arasında yaşayan yahudilerin bunu uyguladığını belirtmektedir (s. 55, 73, dn. 124). Müslümanlara dayandırılan bir uygulama olmakla birlikte örf haline geldiğinden İbn Meymûn da bu uygulamayı içselleştirmiştir. Hatta cünüp kişinin

yıkanma zorunluluğu olmayıp bu kişinin Tevrat okumasına, ibadet etmesine yahut sinagoga gitmesine cevaz veren din adamlarına karşı İbn Meymûn'un, müslümanların nezdinde dinî mahkemede hesaplaşma tehdidi dahi olmuştur (s. 71-72). Ancak bu uygulamanın aynı dönemlerde hıristiyan topraklarında yaşayan yahudiler için geçerli olduğunu söyleyemeyiz.

Esere göre yahudilerin, müslümanları örnek alarak kendi hayatlarına geçirmeye çalıştıkları uygulamalar gerek cemaat içi nizam gerek ibadetlerindeki estetik yönün daha da iyileştirilmesi amacıyla. Bunun örnekleri arasında İbn Meymûn'un ibadet esnasında cemaatin kendi aralarında konuşarak sergiledikleri ibadet dışı eylemlerle Tanrı'ya karşı yapılan saygısızlığın önüne geçmek için cehri ibadeti uygulamaya getirmesi vardır. Bu konunun yer aldığı "Sessiz İbadetin Lağv Edilmesi" başlıklı dördüncü bölümde Wieder, İbn Meymûn'un böyle bir karar alma sebebini müslümanların nazarında kendilerinin ibadetlerine gereken ihtimamı göstermedikleri izlenimi uyardırması şeklinde açıklamaktadır (s. 80-81). İbn Meymûn cemaatin ibadete cehren katılmasıyla ibadet esnasındaki lakayt tavırların önüne geçilebileceğini, cemaat lideri ve cemaat arasında bir bağlantı kurulabileceğini öngörmüştür. Ancak bu uygulama Mısır, Suriye ve Filistin'deki yahudiler arasında sınırlı olmak kaydıyla XVI. yüzyıla kadar devam etmiştir. İbadette nizamın gerçekleştirilmesinin daha ileri boyutlarını Meymûnî'nin ibadette yönün sadece kibleye doğru olması ve yine ibadet esnasında saf tutulması uygulamalarını Yahudiliğe dahil etme çabasında görüyoruz. Yahudilik'te normalde "Şmone 'esre" yani "Amida" duasında ayakta olmak kaydıyla kibleye doğru dönülür. İbadet esnasında oturanların ise yön konusunda herhangi bir sınırlandırılması söz konusu değildir. Fakat Wieder'in kitabın yedinci bölümünde dikkat çektiği üzere bu konuda düzensizlik gören Meymûnî bunun önüne geçmeyi ve müslümanlardaki gibi nizamî bir yöntem getirmeyi amaçlamıştır. Hatta Meymûnî bu maksatla kibleye doğru oturmayı ibadetin rüknünden saymıştır (s. 171). Ancak her ne kadar içinde yaşadığı müslüman toplumdaki hareketle söz konusu uygulamayı hayata geçirmiş olsa da bu konudaki delillerini Tanah ve Talmud gibi kendi kaynaklarından getirme çabasında olmuştur (s. 165, 172). Benzer şekilde "Saf Tutmak" başlıklı sekizinci bölümde de Meymûnî'nin yine bir nizam kaygısı taşıdığını görmekteyiz. Kıyamda saf tutarak durulması gerektiğini vurgulamasıyla bir açıdan cami düzenini büyük ölçüde sinagogların içine dahil ettiğini söylemek mümkündür. İbadetin belli bir nizam çerçevesinde ifa edilmesi konusunda aldığı kararların yanı sıra sufi etkiyle tekrar canlandırdığı "secde" ve "berihâ" da hayli dikkat çeken konular arasındadır. Wieder, eserin dördüncü bölümünde Meymûnî'nin sufi etki bağlamında en çok üzerinde durduğu hususlardan birinin secdenin *tekrar* hayata geçirilmesi olduğuna yer verir. Ancak gerek secde meselesinde gerek diğer konulardaki alımlamalar neticesinde Meymûnî dönemindeki yahudiler tarafından

“Başka milletlerin (goyim) âdetlerini takip etmeyin” pasajını ihlal ettiği gerekçesiyle eleştirilere maruz kalmıştır. Wieder, bu eleştiriler karşısında Meymûnî'nin müslümanlardan ziyade kadim İsrail uygulamalarını takip ettiğini ve kendisinin bu konuda bir *islahat* değil aslında *diriltme* yaptığını ileri sürdüğünü birincil kaynaklardan okuyucuya aktarmaktadır (s. 88). Ona göre bu diriltme örneklerinden bir diğeri altıncı bölümde işlenen “berihâ” meselesidir. Kelime anlamı itibariyle devenin diz çökmesi anlamına gelen “berihâ” müslümanların namaz kılarken uylukları üzerinde oturmalarının birebir örnek alındığını yansıtmaktadır. Bununla birlikte Meymûnî bu oturuş şeklinin Yahudiliğin aslında olduğunu yine Tanah'a referansla delillendirmeye çalışmaktadır (s. 158, 159). İbadette Rabb'e yakarış amacıyla ellerin semaya kaldırılması konusunun işlendiği son bölümde ise Wieder bu uygulamanın yahudiler arasında aslında ikinci mâbet dönemine kadar olduğunu fakat sonrasında uygulanmadığını ancak sufi etkiyle tekrar kazandırıldığını izah eder. Meymûnî her ne kadar kendisine yapılan eleştiriler karşısında Yahudiliğin kökeninde var olanı diriltme kaygısı içinde olduğunu ileri sürse de Wieder'ın da belirttiği üzere ibadetlerde getirilen bu uygulamalarda asla dönüş kadar müslümanlara yönelik bir öykünmenin söz konusu olduğuna dikkat çekmek gerekir (s. 177). Nitekim eserde de müslümanların ibadetlerinde gösterdikleri hassasiyet dönemin yahudi şairlerinin şiirlerinde dahi yansıtılmıştır (s. 48-49). Ayrıca öykünmenin dışında özellikle İbn Meymûn'un aldığı nizam kararında yahudi olmayan milletlerin nazarında itibarlarını koruma endişesi de yatmaktadır (s. 82).

Wieder, İslam'ın ibadetler konusunda Yahudilik üzerindeki etkisini göstermek üzere bu çalışmasını kaleme alma amacı gütmüş olsa da onun, girişte Yahudiliğin, İslam'ın ortaya çıkışında ve gelişiminde ciddi bir tesiri olduğunu vurgulayarak (s. 15) yola çıktığına dikkat çekmek gerekir. Dolayısıyla ona göre İslam, ilk ortaya çıktığında Yahudiliğin rengine bürünerek hareket etmiştir. Bununla birlikte ilerleyen süreçlerde onun da belirttiği üzere özellikle Ortaçağ'da, yahudiler ikinci mâbet dönemine kadar geri götürülebilen ancak büyük ölçüde sürgünler esnasında kaybettikleri yahut unuttukları rükû, secde, kıyam gibi birtakım uygulamaları, müslümanlar vesilesiyle tekrar hayatlarına geçirmişlerdir. Yine, yahudilerin kökenlerinde olmayıp müslümanlardan örnek aldıkları uygulamalar da olagelmıştır. Tevrat'a dayandırılan yabancıların izinden gidilmemesi gerektiği ilkesine ve bu konuda gerek İbn Meymûn'un gerek Meymûnî'nin yaşadığı dönemdeki yahudilerden eleştiriler almalarına rağmen müslümanların bu hususlarda örnek alınmasında, Meymûnî'nin müslümanları takip etmenin haram dairesinde olmadığını söylemesi (s. 20) son derece önemlidir. Bununla birlikte Meymûnî sufi ilkeler dahil pek çok alımlama gibi görünen hususun Yahudiliğe dayandığını örnekler üzerinden özellikle belirtmektedir. Dolayısıyla Wieder'ın eserinde aslında gerek zâhiren gerek satır

aralarında asıl çekirdeğin Yahudilik olduğunu göstermek istediğini söylemek mümkündür.

Teknik açıdan bakılacak olursa yazım hataları, anlatım bozuklukları, dipnot aktarımlarındaki karmaşalar okuyucuyu hayli yormaktadır. Daha kitabın kapağında “Naphtali Wieder”in adı “Nahphtali” şeklinde hatalı yazılmıştır ve bu metnin içinde de tekrarlanmaktadır. Türkçe yazım hatalarının yanı sıra İbrânîce kavramların da doğru kullanımına dikkat edilmelidir. İbrânîce’de kelimelerin sonuna gelen “yud” ve “mem” harflerinden oluşan “-” çoğul eki kabul edildiğinden “Karaim, Hasidim” vb. kelimeler anlam açısından çoğuldur. Dolayısıyla sonlarında “-ler” ekinin kullanılmaması gerekir. Bunun yerine söz konusu kelime türleri metin içinde yukarıdaki haliyle bırakılacağı gibi “Karâiler, Hasidiler” şeklinde bir kullanım da tercih edilebilir. Ancak bu kelimeler maalesef metin içinde genellikle “Karaimler, Hasidimler” şeklinde hatalı yazılmıştır. Ayrıca bazı kavramlar ve isimler çok çeşitli şekillerde aktarılmıştır: Mişna Tora, Mişne Tora, Mişne Torah; İbrâhim el-Meymûn, Abraham Maimoni; Mûsâ İbn Meymûn, Moses Maimonides, Rambam, Rabi Moşe bar Meymun, Meymûn, Mûsâ el-Meymûn örnek verilebilir. Bu gibi kullanımlar yerine kavramların veya şahısların ilk geçtiği yerde Türkçe latinizasyonları yahut salt İngilizce literatürdeki yazımları tercih edilebilir. Levililer’den (20/23) aktarılan pasajın İbrânîce aslında³ muhtemelen mizanpajdan kaynaklanan sebepten kelimeler sıralı yer almamaktadır (s. 18, dn. 9). Diğer baskılar için metnin içindeki bu ve muhtemel diğer metin içi kaymalara yönelik incelemenin yapılması sağlıklı olacaktır. Uzun ve karmaşık dipnotlar okuyucunun ana metinden kopmasına sebep olmaktadır. Bunun önüne geçilmesi adına kitabın sonuna Yahudilik’le ilgili kavramları içeren bir sözlük eklenmesi diğer baskılar için daha işlevsel görünmektedir. Neşreden, Yahudilik ile ilgili bazı kavramlar hakkında ansiklopedilere başvurarak dipnotta bilgi verirken yer yer söz konusu ansiklopedi maddelerini maalesef kendi cümleleriyle değil paragraf olarak aktarmıştır. Mustafa Sinanoğlu’nun *İslâm Ansiklopedisi*’nde (DİA) yazdığı “Karâilik” maddesini bazı paragraflar hariç olduğu gibi dipnotta alıntılanmıştır (s. 124-27, dn. 276). Yine mütercim, Yusuf Besalel’in *Yahudilik Ansiklopedisi* adlı çalışmasından yaptığı aktarımlarda da hepsinde olmakla birlikte “Mikve” (s. 93, dn. 169), “Korban” (s. 62-63, dn. 95) gibi bazı maddelerde cümleleri maalesef olduğu gibi içeri almıştır. Bu gibi doğrudan aktarımlar metin içinde İbrânîce kavramların ve isimlerin kullanımında çeşitliliğe sebep olmuştur.⁴ Ayrıca aktarılan İbrânîce metinler kimi yerde

3 יגיה תקנה וכלת אלן

4 Barayta yerine Baraita (s. 24, 25, 36, 40), Baraitot (s. 28); Amoraim yerine Emoraim (s. 24, 29); taharot yerine taarot (s. 29), halaha yerine alaha (s. 52) kavramlarının kullanımı örnek verilebilir.

harekeli kimi yerde harekesiz yazılmıştır. Diğer bir sorun olarak tercüme-
de *Ferâizü'l-kulûb* adlı çalışma Meymûnî'ye atfedilmektedir (s. 91). Ancak
eserin sahibi Endülüslü yahudi düşünür ve din adamı Bahya İbn Pakuda'dır
(ö. 1120). Nitekim eserin İbrânîce ve Arapça nüshalarında da eserin Mey-
mûnî'ye aidiyetini bildiren bir ibare yoktur.⁵ Eser, bu sahanın dikkat çeken
örneklerinden biri olduğundan Türkçe'ye kazandırılması önemli olmakla
birlikte çalışmanın muhtemel ileri baskıları için ciddi bir editöryal süreçten
geçirilmesi gerekmektedir.

Bibliyografya

- Besalel, Yusuf, *Yahudilik Ansiklopedisi*, I-III, İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basım ve Yayın A.Ş., 2001.
Feyyûmî, Saïd b. Yûsuf [Saadia ben Joseph], *Kitâbü'l-Emânât ve'l-i'tikâdât*, nşr. S. Landauer, Lei-
den: Brill, 1880.
- Geiger, Abraham, *Was hat Mohammed aus dem Judenthume Aufgenommen*, Bonn: Baaden, 1833.
- İbn Meymûn, *Delâletü'l-hâirîn*, nşr. Hüseyin Atay, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
1972.
- Pines, Şlomo, "ve-kara el ha- ên ve nivka' : leḥaker keter malkut le-şel la-Şlomo ibn Gabirol", *Tarbiz*,
50 (1980-81): 339-347.
- Sinanoglu, Mustafa, "Karâilik", *DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2001, XXIV, 424-426.
- Wieder, Naphtali, "Haşpa' ot İslamiyot 'al ha-pulḥan ha-Yehudi", *Melilah*, 2 (1946): 37-120.
- Wieder, Naphtali, *et-Te'sirâtü'l-İslâmiyye fi'l-ibâdeti'l-Yehûdiyye*, çev. M. Sâlim el-Cerh, Kahire: Câ-
miatü'l-Kahire, 1422/2001.

---

⁵ İbranice nüshada s. 33, Arapça nüshada s. 40-41.